

שאלות לפסח תשפ"ג

ר' יונה ריס

א. מרור שלא מן המחובר

א. נשמת אדם חלק ב-ג (הלכות שבת ומועדים) כלל קנב סעיף א

והנה בירושלמי כלאים סוף פרק המברך איתא רבי יוסי בעו מהו לומר על פתו המוציא לחם מן הארץ, רבי יונה בעי דלעת בתלוש הוא לסכך, ר"ל דלעת הגדל בעציץ שאינו נקוב אם מותר לסכך בו... והנה מה דבעי אם מברכין עליו המוציא כו' אף דבש"ס בבלי פרק שלשה שאכלו אמר כן בהדיא אכל טבל ומוקי לה כגון שזרע בעציץ שאינו נקוב הרי דמברכין ברכת המזון, ומכל מקום מספקא ליה לירושלמי אם מברכין לפניו המוציא כו' מן הארץ דוקא דאינו נקרא ארץ כיון דאינו מחובר ומצינו במן שברכו ברכת המזון כדאיתא משה תיקן ברכת הזן **ובודאי לא ברכו לפניו המוציא לחם מן הארץ**. ונ"ל דה"ה דמבעיא ליה אם מברכין על הפירות בורא פרי האדמה, דאדמה הוא נמי דוקא מחובר כדאיתא בפרק שלוח הקן מצא קן בראש אדם ע"ש.

ב. חיי אדם חלק א כלל נא סעיף יז

אחד מחמשה מיני דגן שגדל בעציץ שאינו נקוב ועשה ממנו פת, אינו מברך עליו המוציא לחם מן הארץ, דאינו נקרא ארץ (כדאי' בירושלמי כלאים ספ"ז), אלא מברך עליו בורא מיני מזונות. ומכל מקום מברך עליו ברכת המזון (כדאיתא בברכות ריש פרק ג' שאכלו באכל טבל דמוקי דנזרע בעציץ שאינו נקוב ועי' במ"א סי' קס"ח ס"ק ט"ז. ונראה לי דהוא הדין דאינו מברך בורא פרי האדמה דלא נקרא אדמה אלא המחובר כדאיתא בחולין קל"ט במצא קן בראשו של אדם כו' ע"ש ברש"י).

ג. הערות הגרי"ש אלישיב מסכת ברכות דף מז עמוד ב

בעיקר שיטת הח"א הנ"ל ע' באגלי טל (מלאכת דש סק"ח) שנחלק עליו והוכיח כן מהירושלמי בברכות (פ"ו ה"א) שאמרו שכל דבר שמברכים אחריו ג' ברכות מברכים לפניו המוציא לחם מן הארץ. והרי כאן מוכח שאין מזמנים על טבל שגדל בעציץ שאינו נקוב משום איסור טבל דרבנן. ומוכח שבלא"ה היו מזמנים עליו, וע"כ שברכתו המוציא דאל"ה איך מברכים עליו ברכת המזון הרי הא בהא תליא, כדמוכח בירושלמי.

ומדברי האג"ט הנ"ל מוכח שהבין דברי הירושלמי כפשוטם לכל מילי שמברכים עליו המוציא.

אך נראה שודאי א"א לפרש דברי הירושלמי כהבנתו זו, שהרי מצינו שאוכל פת הבאה בכסנין וחשב לאכול פחות משיעור סעודה מברך לפניו בורא מיני מזונות, ואפ"ה אמרינן שאם לבסוף אכל יותר משיעור סעודה מברך ג' ברכות אף על פי שלפניו בירך בורא מיני מזונות. ומוכח ששייך שיברך ברכת המזון אפי' אם לא בירך לפניו המוציא.

עוד נראה להוכיח כן ממה שאמרינן לקמן (מח ב) שמשה תיקן לישראל ברכת הזן כשאכלו את המן במדבר, ומבואר שם בדברי הראשונים שבאמת בירכו ישראל ג' ברכות אלא שלא היה להם הנוסח (ועי' בזה מש"נ להלן) ואעפ"כ מבואר שם בראשונים שעל המן לא בירכו המוציא לחם מן הארץ, אלא בירכו המוציא לחם מן השמים. הרי לנו שוב ששייך שיברכו אחריו ברהמ"ז, אף אם לא יברכו לפניו ברכת המוציא.

וע"כ צ"ל שכונת הירושלמי הוא רק לבאר על איזה מן מהמינים מברכים המוציא, וע"ז קאמר שכל מין ששייך בו ג' ברכות לאחריו מברכים עליו לפניו המוציא לאפוקי אורח ודוחן, אבל ודאי שייך בה' מיני דגן שיברכו לפניו המוציא ולאחריו ברכה אחרת וכן להיפך. וא"כ אין ראייה מדברי הירושלמי שלא כהח"א.

אך מ"מ להלכה לא נקטינן כהח"א, ואף באוכל מעציץ שאינו נקוב מברך עליו המוציא ובפה"א.

ד. שו"ת שבט הלוי חלק א סימן רה

סימן ר"ד מג"א סק"ד כמהין ופטירות מן האויר הן גדלים. הנה צ"ע להלכה לענין ברכת גידולי מים, ומסברא דאינו דומה לכמהין ופטירות, דשם כל המין הוא מן האויר אבל כאן מין זה הלא הוא פרי האדמה, ובחיי"א סוף כלל נ"א נסתפק בברכת הגדל בעציץ שאינו נקוב, ובנשמת אדם בהל' ד' מינים כלל קנ"ב נסתפק לגבי כל הדינים ומאריך שם לפלפל, וא"כ ספק גדול הוא בגידולי מים אך למעשה אין לפסוק שיברך עליו שהכל, ויותר מסתבר לברך ברכתו הראויה.

השואל בא בשאלת חכם שהיום מצוי מאד במלפפונים שהם גידולי מים, ובכמה מדינות רובם כן, ולכן לדבריו לא שייך בזה בורא פרי האדמה שלא יונק כלל מהאדמה, ומביא שכן הדין מסיודור "מנחת ירושלים" (עמוד של"ד), וכן מספר מחזה אליהו, ומאידך גיסא מביא מהגר"ש וזנער שליט"א בספרו שבט הלוי (ח"א בהערות לש"ע) לברך ברכה הראויה לו, ושואל אותי על דעתי בהנידון ואין אצלי ספרים שמביא שאוכל לדון בהם, אמנם לדעתי יש לברך בורא פרי האדמה שנקרא כן, ואף אם האמת שבמציאות יש מדינות שנשתנה ומין זה אינו פרי אדמה כלל שרובם גידולי מים, דבר זה לא ידוע לסתם בני אדם, ושמו ותוארו פרי האדמה שגם היום באדמה הוא גידולו הטבעי וגידולי מים הם כאמצעים מלאכותיים, ויש לברך עלה כן, ...ולדעתי התואר פרי האדמה היינו על המין כפי שנקרא בלשון בני אדם, וכיון שמלפפונים ידוע כפרי אדמה וכן הוא גידולו הטבעי, וכך שמו ותוארו, ואף במדינה שנשתנה שמרבים לגדל מין זה רק על מים מ"מ עדיין שמו עלה, ואפילו אם באותה מדינה לא היה שמו עליו אי אפשר לקבוע אם לענין זה תלוי במדינה שקיים שמה או בכל העולם, ששמו עוד פרי האדמה היום...

ומיהו אף שלע"ד ראוי לברך עלה בורא פרי האדמה, החושש לשיטות שברכתו שהכל ולא יצא בבורא פרי האדמה, ורוצה לצאת לכ"ע אין מזניחין אותו שיש לו על מי לסמוך.

וביותר אני מצדד שאפילו לחיי אדם (כלל נ"א ס"ק י"ז) שאם עשה פת מחמשה מינים שגדלו בעציץ מברך מזונות ולא המוציא לחם מן הארץ, היינו מפני שמנוסח הברכה מבואר דתלוי אם באמת יוצא מהארץ, אבל התואר פרי האדמה תלוי בתואר הפרי וראוי לברך ברכתה הראויה לה כתוארה בורא פרי האדמה.

ו. שו"ת יחווה דעת חלק ו סימן יב

פירות וירקות שהם גידולי מים בלבד, האם יש לברך עליהם ברכתם, בורא פרי העץ ובורא פרי האדמה, או שמא צריך לברך עליהם שהכל נהיה בדברו?

תשובה: הנה בפירות וירקות שגדלו בעציץ שאינו נקוב, יש לדון אם יש לברך עליהם כברכתם, או לא. וזו לשון החיי אדם (כלל נא סימן יז): אחד מחמשת מיני דגן שגדל בעציץ שאינו נקוב ועשה ממנו פת, אינו מברך עליו המוציא לחם מן הארץ, שאין זה נקרא ארץ. וכדאיתא בירושלמי (סוף פרק ז' דכלאים). לכן יש לברך עליו בורא מיני מזונות. ומכל מקום מברך לאחריו ברכת המזון, וכדאיתא בברכות (מז): גבי אכל טבל שאין מזמנים עליו, דמוקי לה בטבל של עציץ שאינו נקוב. ונראה לי שהוא הדין שאינו מברך על גידולו בורא פרי האדמה, שאין אדמה אלא המחובר לקרקע, כמו שאמרו בחולין (קלט) בדין מצא קן בראשו של אדם. ובפירוש רש"י שם. וצריך עיון בפירות האילן של עציץ שאינו נקוב אם מברך בורא פרי העץ, אם נקרא פרי ואם נקרא עץ. ע"כ. והנה זו לשון הירושלמי (סוף פרק ז' דכלאים): תני, עציץ שאינו נקוב, מעשרותיו מהלכה, (כלומר, מדברי סופרים), ותרומתו אינו מדמעת, ואין חייבים עליה חומש. רבי יוסי בעי, מהו לומר על פתו המוציא לחם מן הארץ. רבי יונה בעי כן, דלעת כתלוש היא לסכך בה. נמצא שהירושלמי מסופק בדבר. והיה אפשר לומר שכוונת החיי אדם כמו שכתב מן החיד"א בספר יעיר און (מערכת ב' כלל לח), שלשון בעי בירושלמי אינו בהכרח לשון ספק, אלא ששאל בפני חכמים, אבל לדידיה פשיטא ליה. ושכן כתב הגאון רבי שלמה סיריליאו בהקדמתו. וכן פירש הגאון רבי אליהו פולדא. **אולם בנשמת אדם** (כלל קנב סימן א') כתב, שהירושלמי מסופק בזה, והעיר שאף על פי שבגמרא (ברכות מז:) בדין האוכל טבל שאין מזמנים עליו, מוקי לה כגון שזרע בעציץ שאינו נקוב, הרי שמברכים עליו ברכת המזון, מכל מקום יש לומר שאין לברך המוציא לחם מן הארץ, שאינו נקרא ארץ כיון שאינו מחובר לקרקע. שכבר מצאנו במן שירד לישראל במדבר, שבירכו עליו ברכת המזון, כמו שאמרו בברכות (מח:): משה תיקן להם לישראל ברכת הזן, ובודאי שלא בירכו עליו המוציא לחם מן הארץ.

[הנה אף על פי שבודאי לא היה שייך לברך על המן המוציא לחם מן הארץ, מכל מקום לא דמי כלל לפת שגדל בעציץ שאינו נקוב, שזריעתו וגידולו ויניקתו מעפר הארץ. ומה שאמרו בירושלמי שכל שמברך עליו ג' ברכות מברך עליו המוציא לחם מן הארץ, היינו להשמיענו הלכה למעשה לדין, ולא מה שכבר היה לעולמים, שאז בודאי שהיה נוסח שונה מהנוסח שלנו.

ונראה לי שהוא הדין לענין ברכת בורא פרי האדמה, שאין אדמה אלא במחובר וכו'. ע"ש. והפני משה על הירושלמי (סוף פרק ז' דכלאים) כתב, רבי יונה בעי כן, כלומר הא דרבי יוסי לא מספקא ליה, שכיון שנחשב כמחובר לענין כלאים ושבת, הוא הדין לענין ברכה דשפיר מברכין על הגדל בעציץ שאינו נקוב המוציא לחם מן הארץ, וכי קא מבעיא לן דוקא לענין סוכה אם נחשב כתלוש

ובו'. ע"ש. **ולפי זה מסתבר** דלא שבקינן פשיטותו של רבי יונה משום ספקו של רבי יוסי. ובאמת שלפי הכלל המבואר בתלמוד ירושלמי (ריש פרק כיצד מברכין, דף מד ע"א): תני, כל שאומר אחריו שלש ברכות אומר לפניו המוציא לחם מן הארץ וכו', מוכח שבעציץ שאינו נקוב, שמברכים אחריו ברכת המזון, כמבואר בברכות (מז:): הנ"ל, הוא הדין שצריך לברך עליו המוציא לחם מן הארץ. וכן כתב בספר תוספת ירושלים (סימן רד), שאחר שהוכיח מהגמרא ברכות שעל פת של עציץ שאינו נקוב מברך ברכת המזון, כתב שהוא הדין לברכת המוציא לחם מן הארץ. ע"ש. וכן כתב בחידושי הרש"ש (פסחים לו:), שלפי מה שאמרו בברכות (מז:): שעל פת של עציץ שאינו נקוב מברך ברכת המזון, נראה שהוא הדין לברכת המוציא לחם מן הארץ.

אולם לגבי גידולי מים בלבד נראה שמכיון שאין שום יניקה מהקרקע, שהמים מפסיקים בין הזרעים לקרקע, אין לברך על גידולי המים ברכת הפירות והירקות, אלא ברכת שהכל נהיה בדברו, וכדין כמהין ופטירות שאף על פי שהם גדלים בקרקע הואיל ואינם יונקים מן הקרקע צריך לברך עליהם שהכל נהיה בדברו, כמבואר בברכות (מ:). וכן פסקו הרמב"ם (פרק ח' מהלכות ברכות הלכה ח'), ובטור ושלחן ערוך או"ח (סימן רד סעיף א'). והנה שנינו בחלה (פרק ב' משנה ב'), וכן הוא בגיטין (ז:), עפר חוץ לארץ הבא בספינה לארץ ישראל חייב במעשר ובשביעית. (פירש רש"י, שזרע בעפר שבספינה וצמחו, חייב, מפני שהנהרות שבארץ ישראל דינם כארץ ישראל). אמר רבי יהודה אימתי בזמן שהספינה גוששת (מגששת בקרקע שאין המים עמוקים), אבל אם אין הספינה גוששת פטור. וכתב הרמב"ם בפירושו המשנה, שרבי יהודה בא לפרש דברי חכמים, ו...ואם כן גם בגידולי מים יש לומר כן. **והן אמת כי הגאון רבי יונה נבון בשו"ת נחפה בכסף** (חלק יורה דעה סימן ה') פסק, שאסור לזרוע בשביעית בתוך צלוחית מים עם מעט עפר, משום שדינו כזרוע בעציץ שאינו נקוב, שאף על פי שאינו יונק מן הקרקע ממש, אסור על כל פנים מדרבנן. וכן פסק בשו"ת שדה הארץ חלק ג' (חלק יורה דעה סימן כח). ע"ש. **אולם בנידון שלנו** שאין שם אפילו מעט עפר אלא מים בלבד אף הם יודו שמותר לזרוע באופן כזה בשביעית. **וכן פסק הרב הגאון המפורסם רבי יחיאל מיכל טוקצינסקי** בספר השמיטה חלק ב' (עמוד קד), שהזריעה במים בלבד מותרת בשביעית. ע"ש. וכן פסק הרה"ג המפורסם רבי בנימין יהושע זילבר בספר הלכות שביעית חלק א' (עמוד כה), **והעיד שכן פסק הגאון מופת הדור החזון איש זצ"ל**, ושהטעם לכך לפי שאפילו אם נאמר שאסור לזרוע בשביעית בעציץ שאינו נקוב, מכל מקום בזריעה במים בלבד יש להקל, שלא אסרה תורה אלא זריעה כדרכה בעפר שיש עליו תורת קרקע, והוא בכלל שדך לא תזרע, אבל זריעה במים בלבד אין עליה לא תורת שדה ולא תורת ארץ. ע"ש. **ומינה** שאין לברך בורא פרי העץ ובורא פרי האדמה על פירות וירקות של גידולי מים, אלא שהכל נהיה בדברו. **וכן ראיתי להרב הגאון רבי חנוך זונדל גרוסברג בסידור מנחת ירושלים** (עמוד שלד) שכתב, שבתשובה העלה שעל גידולי מים יש לברך שהכל נהיה בדברו, ולא בורא פרי האדמה. ע"ש...**ואמנם ראיתי להגאון רבי שמואל הלוי וואזנר בשו"ת שבט הלוי** חלק א' (סימן רה, בהערות לשלחן ערוך סימן רד), שהביא דברי הח"י אדם בדין גידולי עציץ שאינו נקוב, וכתב, שלפי זה יש ספק בגידולי מים, ומכל מקום למעשה יותר מסתבר לברך ברכתם הראויה להם, ואין לפסוק שיברך עליהם שהכל. ע"כ. **אך לאור האמור** נראה שהעיקר לברך עליהם שהכל. **וכן ראיתי הלום בשו"ת מחזה אליהו** (סימן כח) שהעלה בנידון שלנו שיש לברך שהכל נהיה בדברו, ודלא כמו שכתב בשו"ת שבט הלוי הנ"ל. ע"ש. וכן עיקר.

ומכל מקום בדיעבד אם בירך על פירות וירקות שהם גידולי מים בלבד ברכתם שהיא בורא פרי העץ ובורא פרי האדמה יצא. כי לפי דברי התוס' גיטין (ז:): עי"פ הגמרא שם רבי יהודה בא לחלוק על חכמים, וכ"כ הר"ש פ"ב דחלה. ולדעתם נראה שהלכה כחכמים שאפילו אין הספינה גוששת מיא כארעא סמיכתא דמי, וא"כ גם על גידולי מים יש לברך עליהם כברכתם, כי המים אינם מפסיקים בינם לאדמה, ומריח מים יפריחו. וכדברי הרב שבט הלוי שנוטה שיש לברך עליהם כברכתם, אף שלא זכר מכל הנ"ל. (וראה בשו"ת מחזה אליהו סימן כח). **וגם אם באנו לדמות גידולי מים לכמהין ופטירות** שאינם יונקים מן האדמה, ולכן ברכתם שהכל, מ"מ פסק **הערוך השלחן** (סימן רד ס"ה) שאם בירך עליהם בפה"א בדיעבד יצא.

אמנם בסתם פירות וירקות שנמצאים בשוק אין לחוש שמא אינם אלא גידולי מים, שהרי הדבר ידוע שהרוב הגדול של הפירות והירקות הם גידולי קרקע, וכל דפריש מרובא פריש, ואף על פי שבכל ספק בהלכה בעניני ברכות, אין הולכים אחר הרוב, אלא דנים לפי הכלל ספק ברכות להקל, וכמו שכתבנו בשו"ת יביע אומר חלק ג' (חלק אורח חיים סימן טז אות ז'), מכל מקום בספק במציאות הולכים אחר הרוב...

ז. שו"ת מחזה אליהו חלק א סימן כח

...ולפ"ז גם בלי כללא דאין לברך אפילו כשיש ס"ס לחיובא א"כ חובת הברכה חובה ודאית היא, ג"כ אין לברך האדמה בנד"ד. דנראה דגדולי מים שווים ממש לספיקת הירושלמי אם יש לברך המוציא והאדמה על פת וירקות שגדלו שלא בתוך ארץ ואדמה. וכבר הוכרע שבספק זה יש לברך מזונות ושהכל. וכ"כ נד"ד יש לו אותה הוראה דלא עדיף כלל מהתם, דגם נד"ד אינם גדולי ארץ ואדמה אפילו כאשר המים מחוברים לקרקע עולם...

וחזות קשה חזיתי בספרו של חד מחכמי זמנינו והוא בשו"ת שבט הלוי חאו"ח בהגהותיו לשו"ע או"ח סי' ר"ד מ"א ס"ק ד' שכתב וז"ל "הנה צ"ע להלכה לענין ברכת גידולי מים, ומסתברא דאין דומה לכמהין ופטוריות (דמברכין עליהם שהכל מדאינם גדלים מן האדמה אלא מלחות האדמה), דשם כל המין הוא מן האויר אבל כאן מין זה הלא הוא פרי האדמה. ובחיי אדם סוף כלל נ"א נסתפק בברכת הגדל בעציץ שאינו נקוב. ובנש"א בהל' ד' מינים כלל קנ"א נסתפק לגבי כל הדינים ומאריך שם לפלפל. וא"כ ספק גדול הוא בגידולי מים. אך למעשה אין לפסוק שיברך עליו שהכל ויותר מסתברא לברך ברכתו הראויה" עכ"ל. ולענ"ד דבריו צע"ג. דהא כבר ביררנו בארוכה בתשובה ג' שלדינא ברור דאין לזוז מדברי הח"א, ושכל הקושיות שיש עליו אין בהן כדי לדחות דבריו הנכונים. וזכרנו עוד פוסקים דס"ל כמותו. וא"כ איך ניקום אנן וניקל בחשש ברכה לבטלה. וכנראה מסתימת דברי הגאון (שליט"א) [זצ"ל] דלא נחת לצדד מכח דינא דמיא כארעא סמיכתא דמיא, ולמעשה ביארנו בארוכה דא"א מכח זה להכריע לברך האדמה. חדא דמ"מ הוי רק ס"ס לברך כך ואין לברך על סמך ס"ס לחיובא. ועוד והוא העיקר דנראה דאין הפשט בארעא סמיכתא שהוי כארץ או כאדמה ממש וכמש"כ.

ולכן לענ"ד העיקר לדינא הוא לברך שהכל על ירקות כאלו. ועל פת שעשויה מחטים שצמחו במים כאלו יש לברך מזונות ודו"ק. והלום ראיתי בסידור מנחת ירושלים עמוד רצ"ט מכתב מהרה"ג ר' חנוך זונדל גרוסברג דס"ל כדברינו שברכתו שהכל. ע"ש.

ח. חיי אדם חלק ב-ג (הלכות שבת ומועדים) כלל קל סעיף יט

כרפס - אחרי זה יטול "פעטרוזייל" (שקורין פעטערשקע) או ירק אחר וטובל במי המלח ומברך בורא פרי האדמה. ואם גדלו הירק בכלי בבית כמו שנוהגין שנוטעין בצלים בכלי בבית, אזי לא יברך בורא פרי האדמה רק שהכל.

ט. תלמוד בבלי מסכת פסחים דף לה עמוד א

אלו דברים שאדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח: בחטים, בשעורים, בכוסמין, ובשיפון, ובשיבולת שועל. ויוצאין בדמאי ובמעשר ראשון שנטלה תרומתו, ובמעשר שני והקדש שנפדו, והכהנים בחלה ובתרומה, אבל לא בטבל...

י. תלמוד בבלי מסכת פסחים דף לה עמוד ב

אבל לא בטבל וכו'. פשיטא! - לא צריכא, בטבל טבול מדרבנן, שזרעו בעציץ שאינו נקוב.

יא. רש"ש מסכת פסחים דף לו עמוד ב

ובברכות (מז ב) אוקימנא למתניתין דקתני אכל טבל א"מ עליו בטבל דעציץ שא"נ ומתניתין מיירי בג' ש"מ דמברכין עליו בה"מ וה"ה המוציא...

שוב נזכרתי גמרא ערוכה שיוצאין בו יד"ח מצה והוא דלעיל (לה ב) מוקי להא דתנן אבל לא בטבל דר"ל בעציץ שא"נ הרי מוכח להדיא דבהתקינן יוצאין בה יד"ח מצה.

יב. תלמוד בבלי מסכת פסחים דף לט עמוד א

אמר ליה רב רחומי לאביי: ממאי דהאי מרור מין ירק הוא? אימא מרירתא דכופיא! - דומיא דמצה (רש"י - שהרי הוקשו), מה מצה גידולי קרקע - אף מרור גידולי קרקע.

יג. קובץ הלכות, הלכות פסח, פרק כד, סע' ו (מאת הרה"ג הרב שמואל קמנצקי שליט"א)

ירק שגדל בעציץ שאינו נקוב מברכין עליו בורא פרי האדמה. [הערה שם: והגרי"א הכהן פארכהיימער שליט"א הראה לעיין בזה בספר מחזה אליהו (סי' כז) ובמקורות שהביא]

יד. קרן אורה מסכת מנחות דף ע עמוד א

מלשון המשנה בברכות (מ' ע"ב) דתנן על דבר שאין גידולו מן הארץ כלל מברך שהכל, משמע דיכול לברך בפיה"א על [גדל] [הגדל] בעציץ שאינו נקוב, דמ"מ בכלל גידולו מן הארץ הוא, ועי' בס' חיי אדם (כלל נ"א סי"ז) מ"ש בזה.

15. Hydroponics, Star K Kosher Certification (Rabbi Zev Goldberg)

Hydroponic romaine lettuce should not be used for *marror* at the *Pesach Seder*. The reasoning for this is as follows: It is unclear whether the *brocha* of *Hamotzi* relieves one of the obligation to recite a *brocha* on *marror*. Although *marror* is eaten during the meal and should perhaps not require its own *brocha*, it is not a 'meal food' eaten to satisfy hunger and may, therefore, still require its own *brocha*. To circumvent this issue, the *halacha* states that *Hoadama* on the *karpas* is recited while having in mind to exempt the *marror*. However, the *brocha* on hydroponic lettuce is *Shehakol*; thus, the *Hoadama* on *karpas* would not be applicable to the lettuce. This would place one in a questionable position—should *Shehakol* be said on the *marror* or not? To avoid this dilemma, hydroponic lettuce should not be used for *marror*.

16. Hydroponically Grown Produce, Chicago Rabbinical Council (Rabbi Dovid Cohen)

The use of hydroponically grown Romaine lettuce at the *Seder* is much more straightforward, as *Chazon Ish* (*Kilayim* 13:16) conclusively proves from *Gemara, Pesachim* 35b that wheat that grew unattached to the ground (e.g. in a flowerpot) may be used for *matzah* at the *Seder*. Since many of the requirements for *marror*, including that it must be produce of the "land", are derived from the *halachos* of *matzah* (see *Gemara, Pesachim* 39a) it follows that hydroponically grown *marror* may surely be used at the *Seder*.

ב. אכילת חמץ לחיות מחמד

יז. שולחן ערוך אורח חיים הלכות פסח סימן תמח סעיף ו - ז

סעיף ו (כ' ו' ד) אסור להאכיל חמצו טז' כב (כו) בפסח י' (כז) אפילו טו] לבהמת אחרים י' או ט (כח) של הפקר.

סעיף ז אסור ליתן בהמתו לאינו יהודי להאכילה בימי הפסח, אם הוא יודע שמאכיל אותה פסולת שעורים שהוא חמץ.

יח. משנה ברורה סימן תמח ס"ק ל

להאכילה וכו' - שהרי הוא נהנה מחמץ בפסח שמפטם בו העכו"ם את בהמתו וחמץ אפילו של עכו"ם אסור ליהנות ממנו בפסח. ובדיעבד [עח] אם אכלה חמץ בפסח אין לאסור בשרה בשביל זה בדמוכח ביו"ד סימן קמ"ב סי"א.

יט. משנה ברורה סימן תמח ס"ק לג

שמאכיל אותה וכו' - ואם א"א לו באופן אחר [פ] המנהג במדינתנו למכור הבהמה לנכרי כדין ע"פ הקנינים המבוארים ביו"ד סימן ש"כ והבהמה תהיה אצל הנכרי בפסח או יקנה לו הבהמה עם הרפת והנכרי יאכילנה ולא יהיה לו שום עסק עמהם בפסח ובלבד שלא יאמר לו שיאכילנה חמץ וכ"ז ביש לו לנכרי מזונות משלו אבל אם אין לו מזונות והישראל מוכר לו ביחד עם בהמתו גם מזונותיה שהם חמץ יש מחמירין בזה דמחזי כהערמה ושכל עיקר המכירה לא היה אלא כדי שיזין אותה העכו"ם בחמץ וכתבו שיעשה באופן זה שימכור המזונות לנכרי אחר ומותר לסרסר לנכרי הקונה בהמותיו שיוכל לקנות מאל"ץ אצל נכרי פלוני.

כ. בכור שור מסכת פסחים דף כא עמוד א

מתני' ומאכיל לבהמה כו'. ראיתי להזכיר כאן מה שחידשו קצת סופרי זמנינו להתיר למכור לעבו"ם קודם הפסח בהמות שלו גם חמץ שדרכם לאכול כל ימות השנה כדרך מכירות חמץ הנזכר באו"ח סי' תמ"ח והבהמות אוכלים חמץ כל ימי הפסח ואחר הפסח חוזר ולוקח אותם מהגוי ומימי לא ראיתי כך ובפרט בעיר הזאת אשר רוב משא ומתן שלהם היה בעשיית חמץ יי"ש ושכר ומהפסולת היו מפטמים בהמות מהם לחלב ומהם לשחיטה ובהגיע ימי הפסח אף שכולם היו מוכרים חמץ שלהם לעבו"ם כנהוג מ"מ לא אשתמיט חד למכור גם הבהמות להאכילם חמץ והיו הבהמות מתקלקלים מאד עד איזה שבועות אחר הפסח שחזרו לאיתנם ואמרתי אסורה נא ואראה המראה הגדול הזה וכי הראשונים לא ידעו לדמות מכירה זו למכירת חמץ ומה טעם יש בה ואחרי העיון קצת אמרתי דלא דמו להדדי כלל דהנה מעיקרא דדינא פירכא על מכירת חמץ הנהוג הלא מוכחא מילתא דהערמה טובא שזה הקונה לאו גברא דאורחיה מעולם לקנות כך וזה אין דרכו למכור כך ועל הרוב הקונה הוא עני וקונה בכמה מאות חמץ כנהוג עתה שאין מוכרים בדבר מועט ושאר הוכחות טובא אלא נ"ל כיון דהאיסור מדרבנן הוא דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי וכל אחד מבטל חמצו בלב שלם כמ"ש הפוסקים דצריך ליתן כל ממונו ולא יעבור על לא תעשה וכ"ש איסור חמור כזה ולא נשאר כ"א איסור דרבנן שצריך לבערו מן העולם הם אמרו והם אמרו להתיר מכירה זו כמו שכתב בתוספתא הביאה הב"י סי' הנזכר ואף על גב דכתב שם הב"י בשם בה"ג שסיים התוספתא זו ובלבד שלא יערים והב"ח כתב שם שהוא לשון התוספתא גופה כבר התעורר הב"י על זה והקשה הא ודאי הערמה היא זו ותירץ שלא ימכור על תנאי פ"י שלא יאמר ביטול המכירה בפירוש וכעין זה פ"י גם הב"ח שלא יעשה באופן שישראל בפסח כח הישראל על החמץ ע"י חותם וכיוצא עיין שם, אמנם כל זה להפקיע איסור דרבנן ומחמת הדחק שיהיה הפסד גדול ורב כשיבערו כל חמצם והתירו למכור באופן הנ"ל ולא פלוג בין רב למעט אבל להפקיע איסור דאורייתא דהיינו להאכיל בהמות ישראל חמץ בפסח לא מהני מכירה שידוע שכוונתו רק להאכיל ולא להניח כך והכי מוכח מלשון רש"י ז"ל שפ"י בשבת דף קל"ט ע"ב אהא דאמרינן התם הערמה דרבנן היא וז"ל הך הערמה לאו באיסור דאורייתא היא אלא באסורא דרבנן וכו' עכ"ל אלמא דאי דאורייתא לא הוה שרינן הערמה כלל ואפ"י בדרבנן אמרינן התם היכא דמוכחא מילתא אין מערימין והא דאמרינן התם דמטילין שכר בחולו של מועד ע"י הערמה התם נמי לאו דאורייתא הוא דלא מסר הכתוב מלאכת חוה"מ אלא לחכמים וכן יש לתרץ ההיא דכל כתבי דף קי"ז (ע"ב) וכן בגיטין דף ס"ה (ע"א) גבי מערימין על מעשר שני דהתם נמי בדרבנן היא עיין שם.

ותו דהכא מוכחא מילתא דהערמה טפי דכי ימות מן הבהמה אין הגוי משלם לו כלום או היא חולה ושאר הזיקות דשכיחי טפי מבחמץ דמינח נייח הישראל משתדל בו ופשיטא דאין הגוי מקבל עליו האחריות הגדול הזה בשביל הנאה מועטת שיש לו. ותו דבשלמא במכירת חמץ כיון דלא סגי בלא"ה או שימכור או שיבער אמרינן דגמר ומקנה אבל הכא למה לו למכור בהמותיו בשביל הפסד מועט שיקולקלו זמן מה וחוזרים בשבוע או שתיים ושלש לאיתנם ודמי למ"ש התוספות והרא"ש בשבת דף י"ח ע"ב דאין להשכיר סוס לגוי ויעשה בו מלאכה בשבת ע"י שיפקירו ולא דמי לגיגית וקדרה דשרי ע"י דמפקיר להו משום דהתם לא אפשר בענין אחר פ"י ולהכי מפקיר להו באמת כי לא סגי בלא"ה משא"כ בסוס אין כוונתו להפקר גמור דלמה לו להפקיר בהמתו בשביל הנאה מועטת ואף ע"ג דיש פוסקין חולקין על התוס' והרא"ש כמ"ש הב"י סי' רמ"ו וכ"פ הב"ח דאם מפקיר בפני ג' שרי אפילו לכתחלה מ"מ משמע דעת הפוסקים דהיינו שמפקיר בלא ערמה כגון שא"ל לו להשתכר בבהמתו אם לא שישכיר לגוי לכל צרכו אפ"י בשבת ועי"ז צריך הוא להחליט בדעתו שאם יזכה בו אחר ביום השבת והגוי יניח לו הרי היא שלו ואפ"י אי לא סגי לו כ"א שמוכר להשאיל בהמתו לגוי הרי הוא מפקירה באמת והכי מוכח מלשון הב"י שכתב שם וז"ל שאין לך אדם שמפקיר בהמתו בפני ג' כדי להשאילה לגוי בשבת עכ"ל אלמא דס"ל דבעינן הפקר מעליא ואפ"י התם משמע דעת רוב הראשונים והאחרונים דלא כב"ח כ"א בדעבד שכבר השכיר או השאיל לגוי ועיכבה בשבת יפקירנו דאז אין לו הצלה אחרת ויעשה הצלה פורתא לסמוך על איזה סברת יחיד אבל לא לכתחילה, גם טעם השני דתי' שם שהיא מדאורייתא אין שייך נמי כאן ולא דמי לחמץ דמינח נייח בחדרו, ולכן ישתקע הדבר ולא יעשה כן בישראל ואפילו אי לא נהגו מקדם כן כ"א משום חומרא בעלמא דמי להווא דפרק מקום שנהגו דף נ' (ע"ב) דאמרינן כבר קבלו אבותיכם עליהם כו' כ"ש דמדינא יש לאסור כמ"ש.

כא. שער הציון סימן תמח ס"ק פ

נשמת אדם וחתם סופר סימן קי"ג, ועיין בשערי תשובה שהחזיק בדעת התבואת שור, ועיין בשדי חמד שהביא הרבה פוסקים שמקילין בזה, ועל כל פנים במקום שמקילין בודאי אין למחות בידם.

ג. ההולכים מביתם קודם ל"ד ניסן

כב. שולחן ערוך אורח חיים הלכות פסח סימן תלו סעיף ג

ישראל היוצא מבית א"י תוך שלשים יום ונכנס בבית אחר בעיר זו, או הולך לעיר אחרת, אינו צריך לבער בית הא"י שהרי יקיים מצות ביעור באותו בית אחר. אבל אם הוא מפרש או יוצא בשיירא ולא יכנס בפסח בבית, יש מי שאומר שחל עליו חובת הביעור כיון שהוא תוך ל' יום, וצריך לבער בית הא"י שהוא יוצא ממנו כדי לקיים מצות ביעור, (אף על פי שהא"י יכנס לבית בפסח; וי"א שאינו צריך (לב) כשנכנס בו הא"י (טור)).

כג. משנה ברורה סימן תלו ס"ק לב

(לב) כשנכנס בו הנכרי - עיין בח"י דלא דוקא דאפי' אם אין נכנס בו גם כן אינו מחייב כיון שהישראל הפקיר חמצו לשם וכנ"ל. ולדינא יש דעות בין האחרונים אי כדעת המחבר או כהי"א שהובא ברמ"א ונראה דאם נכנס בו הנכרי יש להקל. ולענין אם מחויב לבדוק בליל י"ד החדרים שבדעתו למכרן למחר לנכרי עם החמץ שלהם יש דעות בין האחרונים שדעת המקור חיים והחיי אדם שצריך לבדוק מאחר שלע"ע החדרים לא נמכרו והם ברשות ישראל ואפילו אם נמכרו עדיין לא החזיק בהם הנכרי וגם המפתח הוא ברשות בעה"ב עדיין אמנם בתשובת בנין עולם סימן כ' חולק ודעתו דא"צ בדיקה דבזה עצמו שמוכר למחר לעכו"ם מקיים תשבתו וביעור ולא גרע מחמץ שמוצא אחר הבדיקה שמשׂיר למאכלו למחר ואינו מחויב לבער הכל ואף בזה בעת שמקיים בדיקה בביתו הוא משׂיר לאלו החדרים למוכרו למחר לעכו"ם וכן בתשובת חתם סופר סימן קל"א דעתו להקל כשמקיים מצות בדיקה בשאר חדרים וכן בספר אשל אברהם כתב דמסתברא להקל וכן פשוט המנהג עי"ש אך שצריך לזהר שיבאר בעת המכירה שמוכר לו החדר וכל החמץ הנמצא בו (כדי לכלול בזה גם החמץ הנמצא בחורין ובסדקין) ולא יאמר לו בסתמא שמוכר לו החדר והיי"ש והשכר הנמצא בו [פתחי תשובה] ומ"מ אף דאין למחות ביד המקילין המוכר ביום י"ג שפיר עדיף טפיל. כתבו האחרונים כל שלשים יום צריך לעיין בכל דבר העושה שלא ישאר בו חמץ באופן שלא יוכל להסירו בנקל.

ד. חנות שרוצה לקיים קמח הנמכר לנכרי כדי לאפות פיצו"ת מיד לאחר פסח

כד. שולחן ערוך אורח חיים הלכות פסח סימן תנ סעיף ז

אסור להשכיר כלי לאינו יהודי בפסח כדי שיבשל בו חמץ.

כה. משנה ברורה סימן תנ ס"ק כד

משום שהוא רוצה בקיומו של חמץ [שאם ישפך החמץ בשעה שהכלי עומד ע"ג האש יבקע הכלי] והרי הוא כנהנה מן החמץ.

כו. באור הלכה סימן תנ סעיף ז

בפסח - ומוכח משו"ע הגר"ז דברוצה בקיומו ליכא היתר דהאגור במשכירו קודם פסח ובכל גווני אסור אכן מב"ח משמע דבין במשתכר ובין ברוצה בקיומו בכל גווני איכא להתיר היכי שהיה קודם ל' [והוא כתב כן כפי גרסתו באגור וה"ה להני דגרסי בו קודם פסח] וכן כתב במקו"ח ודע עוד דאפילו להני דסברי דאיסור רוצה בקיומו שייך בחמץ הני דוקא לכתחלה אבל בדיעבד אין להחמיר וכמו לעיל ס"ד במשתכר באיסורי הנאה וכ"כ הפר"ח ועיין חמד משה מ"ש בזה.

כז. שולחן ערוך אורח חיים הלכות פסח סימן תמח סעיף ד

רשאי ישראל לומר לאינו יהודי בשעה חמישית או קודם: עד שאתה לוקח חמץ במנה קח במאתים שמא אצטרך ואקחנו ממך אחר הפסח; אבל לא ימכור לו ולא יתן לו על תנאי, ואם עשה כן הרי זה עובר בבל יראה (שמות יג, יז) ובל ימצא (שמות יב, יט).

כח. שו"ת מהר"ם שיק אורח חיים סימן רכה

אשר שאל אם רשאין בחול המועד לעשות שלוס"ס על חמץ ליקח אחר הפסח כפי הזמן המוגבל ביניהם, שדרך לעשות שלוס"ס אפילו אין בבית המוכר דבר מן החמץ ההוא, או עם הגוי שיש לו חמץ ההוא אבל אינו קונה אותו בשעת השלוס"ס רק בזמן הקבוע ביניהם, וגם אז אינו מוכר ליתן לו החמץ שמכר רק כפי מה ששואה החמץ אז. וכן אם רשאין לעשות באשטעלונג אצל סוחר גוי על דברים חמוצים שהגוי ישלחם לו אחר הפסח...

מכל מקום בלא עשה מעשה בגוף האיסור הנאה, אין איסור משום רוצה בקיומו. ואם כן בנידון שהתחלנו בו שאינו עושה מעשה באיסור הנאה, איכא למימר דאפילו אם יש לחוש לרוצה בקיומו אינו אסור. ואם כן אם אינו נותן מעות ואין בו מקום דאפשר להתייקר בפסח עצמו אינו אסור לא משום משתכר ולא משום רוצה בקיומו של איסורי הנאה. כן נראה לפענ"ד.

ה. סיום בכורות

כט. שולחן ערוך אורח חיים הלכות פסח סימן תע סעיף א

הבכורות מתעניין בערב פסח, בין בכור מאב בין בכור מאם. ויש מי שאומר שאפילו נקבה בכורה מתענה (ואין המנהג כן) (מהרי"ל).

ל. ערוך השולחן אורח חיים סימן תע סעיף ה

אמנם עתה זה כמה דורות שמקילים לגמרי בתענית בכורים והיינו בסיום מסכתא ולא לבד הלומד אלא הבכורים מתקבצים סביב המסיים ומסיימים עמו ואוכלים ונתפשט זה בכל המדינות ואינו ידוע מאין להם להקל כל כך אם לא שנאמר דמפאת חלישות הדור והטורח רב בערב פסח ואכילת המרור ג"כ אינו יפה לבריאות ולכן יחשבו את עצמם כאינם יכולים להתענות ולפי שבגמ' לא נזכר כלל מזה וגם בירושלמי המסקנא דא"צ להתענות ואינו אלא מנהג ע"פ מס' סופרים לכן לא מיחו חכמי הדור בזה וצ"ע.

לא. פסקי תשובות אורח חיים סימן תע אות ט

ובענין סיום מסכת אחת מששה סדרי משנה, אם לומדו בעיון עם הרע"ב ותוס' יום טוב, כך שיש לו שמחה בגמר מסכת, יכול לעשות סיום וסעודת מצוה.

32. Making a Siyum – Chof K

If one cannot partake in the siyum in person, some permit him to listen to the siyum via telephone. This should only be relied upon in extraordinary situations. (Ma'adanei Shlomo, page 2).

לג. משנה ברורה סימן תע ס"ק ב

כתב מהרי"ל דתענית בכורים צריך להשלים (היינו עד צה"כ וכדלעיל סימן רמ"ט) דהוי ת"צ ונראה דאם חש בראשו או בעיניו אין צריך להתענות וכן נראה עוד דבאדם שהתענית קשה לו ואחר התענית אין יכול לאכול רק דברים קלים ובשיעור מועט מאד וקרוב הדבר שע"ז לא יוכל לקיים אכילת מצה ומרור ושתיית ד' כוסות כתיקונם מוטב שלא להתענות כדי שיקיים מצות הלילה כתיקונם ומ"מ בזה ובזה טוב יותר שיאכל רק מיני תרגימא.